

Sadriddin Ayniyning ijodiy faoliyati misolida tilshunoslik sohasini rivojlantirish borasidagi falsafiy mulohazalar

Komila Payzullayevna Islamova*

Samarqand davlat chet tillar instituti mustaqil tadqiqotchisi

✉ islamovakomila640@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Sadriddin Ayniyning ijodiy faoliyati misolida tilshunoslik sohasini rivojlantirish borasidagi ma'lumotlar jamlangan bo'lib bunda adibning ilmiy hamda ijodiy faoliyati vositasida tilshunoslik yo'nalishini rivojlantirishdagi faoliyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar

“Namunai adabiyoti tochik”, antologiya, “Kulliyot”, “Kamol Xo'jandiy”, “Ustob Rudakiy”, “Alisher Navoiy”, “Vosifiy va uning “Badoye' ul-vaqoye” asari haqida”.

DOI: [10.5281/zenodo.23302337](https://doi.org/10.5281/zenodo.23302337)

KIRISH

Taniqli olim va adib Sadriddin Ayniy o'zining deyarli barcha asarlarini tojik va o'zbek tillarida yozdi. Uning ijodiy yo'nalishida publisistika, hajviya, fel'yeton, pamflet, she'riyat, adabiyotshunoslik, tarixshunoslik, sharqshunoslik, romanchilik, tarjimonlik kabi janrlar asosiy o'rinni egallaydi.

O'rta Osiyo o'tmishi tarixi, madaniyati, o'zbek va tojik hamda turkiy xalqlar adabiyoti tarixi, bu qonqardosh xalqlarning klassik shoirlari, adiblari va ma'rifatparvar olimlari to'g'risida tadqiqot ishi olib borgan va olib borayotgan har bir tadqiqotchi Sadriddin Ayniyning “Namunai adabiyoti tochik”[1] (“Tojik adabiyotidan namunalar”) asariga murojaat etishi tabiiy bir holdir. Uning yirik ilmiy-adabiy tadqiqoti bo'lgan “Namunai adabiyoti tochik” asari uch qismdan iborat bo'lib, 1926 yil Moskvada, arab imlosida tojik tilida nashr etildi. Asarning ikkinchi marotaba 2007 yil fors tilida Eronda[1] va uchinchi marta esa, 2010 yil Dushanbeda kirill yozuvida tojik tilida S.Ayniy “Kulliyot” (Asarlar to'plami)ning 16-jildi sifatida chop etildi[1].

Bu antologiyada X asrdan tokim 1925 yilgacha O'rta Osiyoda yashab ijod etgan 220 dan ortiq shoir-lar, yozuvchilar, olimlar, tazkiranavislar hayoti va ijodi haqida ma'lumotlar keltirilgan. Jami 220 ga yaqin shoir haqida ma'lumot beruvchi bu tazkirada yuzdan ortiq buxorolik ijodkorlarning o'rin olganligi alohida e'tiborga loyiqdir. Asarda muallif 50 dan ortiq o'zbek olimlari, shoirlari, tarixchilari va tazkiranavislarini kiritgan. S.Ayniy shaxsi va faoliyatiga xos muhim jihatlardan biri - uning ikki tilda - o'zbek va tojik tillarida ijod etganidir.

S.Ayniy ijodining asosiy yo'nalishlaridan biri roman janridagi “Doxunda”[2] kitobidir. Asar 1927-1929 yillar orasida yozilgan bo'lib, dastlab 1930 yili Qozonda bosilib chiqdi. “Doxunda” g'oyaviy va badiiy jihatdan katta ahamiyatga ega bo'lgan asardir. Asar o'zbek, tojik prozasida roman janrining rivojlanishida muhim rol o'ynadi. Uning “Doxunda” asarini adabiyotshunos olim, professor Miyon Buzruk Solihov o'zbek tiliga tarjima qilib, Toshkentda nashr ettirdi[2].

S.Ayniy 1939 yilda o'zining “Sudxo'rning o'limi” asarini yaratdi va u 1946 yilda o'zbek tilida nashr etildi[2]. Bu asarning dastlabki variantini “Bir Eshonning oqibati”[3] nomi bilan “Mehnatkashlar tovushi”

gazetasida nashr ettirgan. Yozuvchi "Sudxo'ring o'limi" asarini 1953 yilda qayta ishlaydi va bir qancha yangi obrazlarni kiritdi. Adibga katta shuhrat keltirgan bu qissaning so'nggi tarjimasiga katta so'zboshi yozib, uni yangidan nashr ettirgan ulkan fransuz adibi Lui Aragon quyidagilarni qayd etadi: "Sadriddin Ayniy o'zining o'lmas asari "Sudxo'ring o'limi" bilan ham jahon adabiyotining buyuk namoyandalari - Balzak, Shekspir, Gyote qatorida turadi .

S.Ayniyning ilmiy-ijodiy merosida adabiyotshunoslik va sharqshunoslikka doir ilmiy tadqiqot ishlari muhim o'rinni egallaydi. U asosiy e'tiborini adabiyot tarixida hali yaxshi o'rganilmagan, kam tadqiq etilgan muammolarga qaratdi. Olimning sharqshunoslik va adabiyotshunoslikdagi katta ilmiy ishlari sirasiga "Firdavsiy va uning Shohnomasi haqida", "Shayx ur-ra'is Abu Ali ibn Sino", "Shayx Muslihiddin Sa'diy Sheroziy", "Kamol Xo'jandiy", "Ustob Rudakiy", "Alisher Navoiy", "Vosifiy va uning "Badoye' ul-vaqoye" asari haqida", "Mirzo Abdulqodir Bedil" kabi ilmiy - adabiy maqolalarni kiritish mumkin.

Jumladan, S.Ayniy Bedil haqida shunday yozgan: "Bedilning uslubi va manerasi o'ziga xos. Bedil uslubining yangicha yo'nalish ekanligi o'z zamonidayoq ma'lum va mashhur edi"[5:5]. Uning "Mirzo Abdulqodir Bedil" monografiyasiga 1954 yilda mashhur sharqshunos olim, professor Ye.Bertels mazmundor so'zboshi yozgan: "Bu ocherk Bedilga doir deyarli har bir asarda uchraydigan bir qator chalkashlik, noto'g'ri tushunishlarni bartaraf etadi"[5:8] - degan fikr keltirilgan. Adibning "Shayx ur-ra'is Abu Ali ibn Sino" nomli asari buyuk qomusiy olim va tabibning vafotiga 900 yil to'lishi munosabati bilan yaratilgan bo'lib, muallifning qomusiy ilm egasi ekanini va ko'pgina sharq tillarini (shu jumladan, arab tilini) yaxshi bilishini asoslab turadi. Muallif bu asarida Ibn Sinoning ilmiy ijodini mukammal o'rganib, tahlil etgan.

Ma'lumki, o'zbek adabiyotshunosligida XX asrning 20-30-yillarida Alisher Navoiy (1441-1501 y) ijodiga va boshqa ayrim klassik shoirlar ijodiga ham bir yoqlama yondashuvlar yuzaga kelgan edi. S.Ayniy 20- yillardayoq "Mehnatkashlar tovushi", "Zarafshon" gazetasi sahifalarida Navoiy haqidagi qator maqolalarni e'lon qilgan. Bu bilan u Navoiyning buyuk san'atkor, ulug' donishmand siymo ekanligini qayta-qayta ta'kidlab o'tgan. Ayniy "Namunai adabiyoti to'chik" antologiyasida 220 ga yaqin o'rta osiyolik adiblar, shoirlar qatori Navoiy haqida ham xolisona, to'g'ri va muhim bo'lgan ma'lumot keltirgan[1].

Adabiyotshunos olimning navoiyshunoslikka qo'shgan eng muhim hissalaridan biri, shubhasiz, uning "Alisher Navoiy" nomli o'n bobdan iborat yirik monografiyasidir. Unda Navoiyning tarixiy voqealarga boy hayot yo'li, ko'p qirrali va sermahsul ijodi, ijtimoiy faoliyati atroflicha tahlil etilgan. Natijada, Alisher Navoiyning bir qancha forsiy she'rlaridan tashkil topgan majmua tuzib, uni "Alisher Navoiy" monografiyasiga ilova tarzida nashr ettirdi.

Tarixchi olimning "Muqanna isyoni", "Tojik xalq qahramoni Temur Malik" haqidagi tarixiy kitoblari ikkinchi jahon urushining so'nggi yillarida yaratilgan asarlardir. Olim bu asarlarida Turkiston xalqlarining arab va mo'g'ul bosqinchilariga qarshi qahramonona kurashini tasvirlash orqali Turkiston xalqini muqaddas onavatan himoyasiga davat etdi va fashist bosqinchilaridan o'ch olishga chaqirdi. S.Ayniyning memuar xarakterdagi "Buxoro" nomi bilan xorijiy mamlakatlarda keng tarqalgan "Esdaliklar" (1949-1954 y) asari adibg ijodida alohida o'rin tutadi. Olimning "Esdaliklar" asari bir necha marotaba mamlakatimizda va xorijda turli tillarda tarjima qilingan. Adabiyotshunos olim, S.Ayniyning o'g'li Kamoliddin Ayniy tashabbusi bilan "Esdaliklar" asarining to'ldirilgan yangi varianti Tojikistonda nashr etilgan. Uning adabiy faoliyatiga taalluqli bo'lgan, ayrim she'rlari, g'azallari, muxammas, qasida, masnaviy, qo'shiqlar, qit'a, ruboiylari 1958 yilda alohida kitob shaklida chop etiladi.

Xullas, S.Ayniy adabiy va ilmiy ijodining asosiy yo'nalishlari tahlil qilinarkan, nasr va nazmda samarali ijod qilgan katta yozuvchi va ulkan shoir ekanligi oydinlashadi. U o'tkir publisist hamdir. S.Ayniy tarixchi, sharqshunos, adabiyotshunos va tilshunos olim sifatida fanning ko'plab sohalarida tinimsiz izlanishlar olib bordi. Olim tadqiqotlarida o'rta asrlarda yashagan o'zbek va fors allomalari, shoirlari va olimlaridan boshlab, XX asr birinchi yarmidagi kichik zamondoshlar faoliyati ham o'zining xolis talqinini topdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ayniy S. Namunai adabiyoti to'chik. - Moskva: Chopxonai nashriyoti markazii xalqii Jamohiri sho'ravii So'siyolisty, 1926.

-
2. Ayniy S. Doxunda. - Toshkent: O'zdavnashr, 1956.
 3. Ayniy S. 3. Sudxo'ring o'limi. -Toshkent: 3. O'zdavnashr, 1946. - B. 144.
 4. Ayniy S. Bir Eshonning oqibati // Mehnatkashlar tovushi. 1921 yil, № 194, 6 yanvar.
 5. Hasanov M. Ayniy chamani. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti
1981.
- B. 13
 6. Ayny S. Mirzo Abdulqodir Bedil. - Stalinobod, 1954. - Sah.5 – 8.